

KÂZIM KARABEKİR ve VARLIK GAZETESİ*

Halil İ. MERTCAN**

Özet

Millî Mücadele' nin Şark Cephesi' ndeki yayın organı olarak vücut bulan Varlık Gazetesi; ismi, hedefleri, hedeflerine ulaşma yolundaki gayretleri, metotları ve elde ettiği neticeleri ile bir gazeteden beklenen şeyin çok fazlasını ortaya koymuştur. Varlık Gazetesi, yayın hayatında kaldığı süre zarfında kişi, aile ve toplum hayatına dair birçok konuda okurlarına rehberlik yapmış, Millî Mücadele' nin toplumun her kesimine mâl olmasına vesile olmuştur. Bu çalışmanın en temel amacı; Türk İstiklâl Harbi' ne Şark Cephesi' nden bakarak bir milletin yokluklar içinde gösterdiği varlık mücadelesini bugünlere aktarmaktır.

Anahtar Kelimeler: Varlık Gazetesi, Sarıkamış, Kâzım Karabekir.

Summary

The Varlık Newspaper, being a press publication in Eastern Front of Turkish National War, has made more than what expected from a news paper in terms of its name, purpose, and effort to reach its aim, methods it used and the result it achieved. The main goal of this study is to transform the meaning of The Turkish War of Independence struggle that was shown in the absence of a nation by looking from the Eastern Front to our time.

Keywords: The Varlık Newspaper, Sarıkamış, Kâzım Karabekir.

Giriş

Kâzım Karabekir Paşa'nın Hayatı

Ailesi

Musa Kâzım Karabekir, Gaferiyat'lı¹ Mehmed Emin Paşa ile Hacı Havva Hanım'ın en küçük çocukları olarak R. 11 Temmuz 1298/M. 23 Temmuz 1882 tarihinde İstanbul'da Kocamustafapaşa semtinde, Zeyrek'te dünyaya gelmiştir². Kâzım Karabekir'in kardeşleri sırasıyla Hamdi, Hilmi, Şevki ve Hulusi Efendilerdir.

Öğrenim Hayatı

İlk tahsiline Zeyrek Sıbyan Mektebi'nde başlamışsa da öğrenimini babasının tayini sebebiyle Elazığ'a gittiklerinden orada ikmal etmiştir. Daha sonra sırasıyla Fâtiş Askerî Rüşdiyesi ile Kuleli Askerî İdâdîsi'nden sınıf birincilikleriyle şehadetnâme olarak 14 Mart 1900 tarihinde Pangaltı Harbiye Mektebi'ne kaydolmuştur. 6 Aralık 1902 tarihinde buradan da sınıf birincisi olarak Kurmay Sınıfı'na ayrılan Kâzım Karabekir, 5 Kasım 1905 tarihinde Erkân-ı Harb yüzbaşısı olarak burayı da birincilikle ikmal etmiştir³.

Millî Mücadele'de Karabekir

Osmanlı ordusunun çeşitli kademelerinde vazifeler alan Kâzım Karabekir 1. Cihan Harbi'nin sonlarına doğru 1. Kafkas Kolordu Kumandanı sıfatıyla 18 Şubat 1918'de Erzincan'ı, 12 Mart 1918'de Erzurum'u ve daha sonra da Sarıkamış ile Kars'ı kurtararak 15 Mayıs 1918'de Gümrü'ye kadar ilerlemiştir. Ermenileri barışa zorlayarak Batum Antlaşması'nı yapmış, sonra da oradan Tebriz'e doğru hareket ederek İran Azerbaycan'ından İngiliz Kuvvetlerini çıkartmaya muvaffak olmuştur. Tüm bu başarıları sonucunda birçok harp nişanı ve madalyalarla taltif edilen Karabekir, Mondros mütarekesinden sonra diğer kumandanlar gibi İstanbul'a çağrılmıştır⁴.

Bir süre sonra Erzurum'da konuşlu bulunan 15. Kolordu Kumandanlığı'na tayini yapılan Karabekir, 19 Nisan 1919 tarihinde Trabzon'a geçerek oradaki Muhafaza-i Hukuk

* Bu çalışma, 2014 yılında Selçuk Üniversitesi, Sos. Bil. Enst. tarafından kabul edilen *Millî Mücadele'de Şark'ın Sesi: Varlık Gazetesi* adlı tezden türetilmiştir.

**Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.

¹ Karaman' a bağlı Kâzım Karabekir kasabası.

² M. Fahrettin Kırzioğlu, *Kâzım Karabekir*, Ankara 1991, s. 8.

³ Kırzioğlu, *Kâzım Karabekir*, s. 9-10.

⁴ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, C. 1, haz. Faruk Özerengin, İstanbul 2003, s. 14.

Cemiyeti azaları ile birtakım görüşmeler yapmış⁵, orada iki hafta kaldıktan sonra da 3 Mayıs 1919’ da Erzurum’ a vasil olmuştur⁶. Mütareke dönemi boyunca Erzurum’da eğitim ve kültür sahasında ciddi çalışmalara imza atan Karabekir, “Çocuk Davamız” adını verdiği projelerle yetim, öksüz ve kimsesiz kalan Türk çocuklarına sahip çıkarak, kurduğu müesseselerle onları rehabilitasyona tabi tutmuş ve bir neslin yok olup gitmesinin önüne geçmiştir.

Millî Mücadele’de Şark Cephesi Kumandanı sıfatı ile vazife yapan Kâzım Karabekir, 1920’de Ermenilerin işgâli altındaki Türk topraklarını istirdat ettikten sonra 3 Aralık 1920 tarihinde Ermenileri Gümrü Anlaşması’ni yapmaya mecbur etmiştir. Askerî vazifelerine ilaveten siyasî ve diplomatik görevler de üstlenen Karabekir, Edirne Meb’usu olmasının yanı sıra Rus ve Kafkasya Hükûmetleri ile yapılan konferans ve antlaşmalarda Türk Baş Murahhası olarak da görev yapmıştır.

Eğitimci Yönü

Kâzım Karabekir, kumandanlığı süresince yalnız askerî ve siyasî alanda değil eğitim ve sosyal alanlarda da çok büyük hizmetler yapmıştır. O, kendi eğitim düşüncesini “Çocuk Davamız” adlı eserinde “*yoksul ve bakımsız çocukları devlet himayesine alarak memleketin diğer çocukları gibi, hayat mücâdelesinde kudretli kılacak maddî ve fikrî bir talim ve terbiye ile donatmak; benim öteden beri güttüğüm bir davadır.*”⁷cümleleri ile ifade eder.

Karabekir bu düşüncelerini teoride bırakmamış, pratik olarak da uygulamasını bilmiştir. Erzurum ve Sarıkamış’ ta açtığı eğitim müesseseleri bunun somut örnekleridir. Sanayi Gürbüzler Mektebi, Erzurum ve Sarıkamış Ana Mektepleri, Otomobil Mektebi/İş Ocağı⁸, Leylî Eytam İbtidâî Askerî Mektebi, Sarıkamış Askerî İdâdîsi, Küçük Zâbit Sıhhiye Mektebi⁹ gibi mektepler Kâzım Karabekir’ in maarifperver ve idealist yapısının, ilerici ve aydın düşüncesinin eserleridir. Muzıka Mektebi, Ebe Kursları, Şimendöfer Kursu, Ziraat Kursu, Dikiş Kursu, Matbaacılık Kursu, Tayyare Kursu, Dişçilik Kursu¹⁰ ve Sinema-Elektrik-Şark Lisanları-Fotoğraf Kursları¹¹ gibi kurs faaliyetleri ile 15. Kolordu Karargâhı’ nı âdetâ bir eğitim

⁵ Raşit Çavaş (Editör), *İnsan ve Asker Kâzım Karabekir*, İstanbul 2009, s. 27.

⁶ Kâzım Karabekir, *Günlükler (1906-1948)*, C.1., haz. Yücel Demirel, İstanbul 2009, s. 592.

⁷ Kâzım Karabekir, *Çocuk Davamız 1*, haz. Faruk Özerengin, İstanbul 1995, s. 9.

⁸ Bu mektebin ilk ismi “Alay 29 Mektebi” olarak konulmuş, daha sonra “Otomobil Mektebi” veya “İş Ocağı” olarak tesmiye edilmiştir. Bkz.: *Çocuk Davamız*, s. 49.

⁹ Nuri Köstüklü, çalışmasında sivil vasfının da bulunması sebebiyle bu mektebi “Sıhhiye Mektebi” olarak adlandırmayı muvafık görür. Bkz.: Nuri Köstüklü, *Kâzım Karabekir ve Eğitim*, Konya 2001, s. 135.

¹⁰ Köstüklü, *a.g.e.*, s. 173-174.

¹¹ *Varlık*, 20 Mayıs 1922, S. 38, s. 2.

kompleksine çevirerek Millî Mücadele'nin aynı zamanda bir irfan gayreti olduğunu da ispat etmiştir. Karabekir, kurduğu bu müesseselerde sayıları binlerle ifade edilen yetim, öksüz ve bakıma muhtaç Türk çocuğuna tıpkı bir baba gibi sahip çıkmış, onların vatana faydalı birer meslek sahibi bireyler haline gelmelerini temin etmiştir.

“Milletimizi kurtaracak yalnız ordu değildir... maarif denilince, milletin iktisadî, irfanî ve içtimaî hareketleri birlikte anlaşılmalıdır” ifadelerini kullanan Karabekir, devamla; *“bütün aklımızı ve fikrimizi münhasıran yüksek tahsile hasretmek yerine memleketin iktisadiyatını yükseltmek için daha ziyade iş adamları yetiştirmek yeni maarif siyasetimizin umdesi olmalıdır”* cümlelerini kurarken, esasen meslekî anlamda ihtisaslaşmanın da lüzumuna işaret eder¹².

Karabekir, şarktaki muzafferiyet ve eğitim muvaffakiyetlerinin ardından ikinci Dönem İstanbul Milletvekilliği yapmış, 1924 yılında Ali Fuat, Rauf ve Refet Beyler gibi bazı silah arkadaşlarıyla Cumhuriyet' in ilk muhalefet partisi olan Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuştur. Ancak bu parti çok kısa bir süre sonra Şeyh Said isyanı ile irtibatlandırılarak kapatılmıştır. Bu arada 1924 yılında İclâl Hanımla evlenmiş, bu evlilikten 1927 yılında ikiz kızları Hayat ve Emel hanımlar, 1941 yılında ise Timsal Hanım dünyaya gelmiştir.

1927 yılında emekli edilen Karabekir, 1938 yılına kadar Erenköy'deki bugün müze olan köşkünde inzivaya çekilmiştir. Bu münzevî dönemde Millî Mücadele yıllarına ışık tutan kitaplar yazan Karabekir, siyasî hayata 1939 yılına girerken İstanbul Milletvekili seçilerek dönüş yapmış, 5 Ağustos 1946 tarihinde TBMM Başkanlığına seçilmiş ve 26 Ocak 1948'de de bu görevdeyken vefat etmiştir¹³.

Varlık Gazetesi' nin Teşekkülünden Önce Şark Cephesine Genel Bakış

Bilindiği gibi 93 Harbi'nden bir sonra imza edilen Berlin Antlaşması' nın ilgili maddesi uyarınca Elviye-i Selâse olarak gruplandırılan Kars, Ardahan ve Batum sancakları harp tazminatının bir kısmını karşılamak üzere Rusya'ya bırakılmıştı. Böylelikle Kars Sancağı' na tabi Sarıkamış için Kırzıoğlu'nun ifadesi ile *“Kırk yıllık kara günler”*¹⁴ başlamış oluyordu.

Üç sancağın Ruslara bırakılmasından sonra takip eden yıllar içinde binlerce insan, Rusların bu konudaki fevkalâde tedbirlerine rağmen Anadolu'nun çeşitli yerlerine hicret

¹² Zekeriya Uludağ, “Kâzım Karabekir'in Eğitimle İlgili Düşüncelerinin Değerlendirilmesi” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 38, C. 13, Konya 1997, s. 481, 486.

¹³ Cevdet Küçük, “Kâzım Karabekir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, 2002, s. 850.

¹⁴ M. Fahrettin Kırzıoğlu, *Kars Tarihi*, C. 1, İstanbul 1953, s. 555.

etmiştir. Esir Türk ellerinden hicret etme fırsatı bulamayanların ise bir kısmı sistematik bir soykırım politikası sonucu katledilmiş¹⁵ ve malları yağma olunmuştur. Ölümden kurtulanlar ise daha büyük bir ölüm olan etnik ve kültürel anlamda yokluğa mahkûm edilmiştir. Milletin önünde yürüme potansiyeline sahip olan münevver dimağlar, okumuş ve aydın kesim ya öldürülmüş ya da sürgün edilmiştir¹⁶. Türk-İslâm kültürünün kilometre taşı mesabesindeki camilerin, medreselerin ve kültür ocaklarının kapısına kilit vurulmuş, Türk Milleti' nin insanca ve Müslümanca yaşama hakları ellerinden alınmıştır. Cami, medrese ve türbe gibi dinî ve tarihî yapılar yok edilerek Türk-İslâm medeniyetinin kalıntıları dahi ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Anı'da yapılan ilk Türk camilerinden birisinin minaresinin 1906 yılında Ruslar tarafından yıkılması¹⁷ buna küçük bir örnek olarak gösterilebilir.

Yukarıda işaret ettiğimiz sistematik asimilasyon, beraberinde Türklerden boşaltılan yerlere gayr-i Türk yerleşimcilerin iskânını getirmiştir¹⁸. Türklerden ele geçirilen yerlere Khokol (Ukraynalı) ve Malakan gibi Rus kolonisi köylüleri ile Alman, Rum, Ermeni, Yezidî ve Asuri gibi gayr-i Müslim ve gayr-i Türk unsurlar yerleştirilmiştir¹⁹.

29 Eylül 1920 tarihinde Sarıkamış' ın ebedî istiklâlinden sonra Kâzım Karabekir'in riyasetindeki Şark Cephesi Kumandanlığı Karargâhı²⁰, Akmezar'dan Sarıkamış'a nakledilmiştir. Sarıkamış'ta durmayan şark ordusunun ileri harekâtı Gümrü'de son bulacak ve karargâh, 22 Nisan 1921 Cuma günü trenle tekrar Sarıkamış'a nakledilecektir²¹. Bu nakilden sonra Sarıkamış merkezli olmak üzere askerî tertip ve düzenin kurulmasının yanıbaşında çok yönlü olarak eğitim, kültür, spor ve imar faaliyetlerine de başlanmıştır.

Bu eğitim ve kültür faaliyetlerinin başında hiç şüphesiz stratejik öneme sahip olan Sarıkamış'ın, Kâzım Karabekir önderliğinde bir ilim-irfan merkezi haline getirilmesi veya kendi deyimi ile aileleri Ermenilerce katledilmiş bulunan binlerce yetim ve öksüz çocuktan

¹⁵ Esaretin son yıllarına doğru bölgedeki Ermeni Mezalimi, bilhassa yöre insanınca "otuzdört kırgını" adı verilen Türklere yönelik soykırım faaliyetleri tam bir fecaat ve şenaattir ki ayrıca üzerinde durulması gereken bir konudur.

¹⁶ Gürsoy Solmaz, *Yaşayanların Dilinden Erzurum- Sarıkamış- Kars'ta Ermeni Zulmü (1918-1920)*, Van 1995, s. III.

¹⁷ Karabekir, *Günlükler*, s. 756.

¹⁸ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, C. 4, s. 1697.

¹⁹ Ahmet Ender Gökdemir, *Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti*, Ankara 1998, s. 33.

²⁰ 15. Kolordu'yu da havi olarak 15 Haziran 1920 tarihinde Şark Cephesi Kumandanlığı ihdas edilmiştir. Bkz.: *Türk İstiklâl Harbi (1919-1921) Doğu Cephesi*, C. III, Ankara 1995, s. 100.

²¹ Karabekir, *Günlükler*, s. 740.

müteşekkil bir “Çocuklar Ordusu” kasabasına²² dönüştürülmesi çalışmaları gelmektedir. Bütün bu faaliyetlerin ilan edildiği, milletin psikolojisine hitap eden ve basım yeri Sarıkamış olan Varlık Gazetesi’nin çıkarılması da anılan bu çok yönlü faaliyetler cümlesindedir. Muzafferiyeti takip eden günlerde Sarıkamış’ın “Çocuklar Ordusu” kasabası olma günleri başlamış ve Varlık Gazetesi işte böyle bir vetireden sonra Sarıkamış’ta Kolordu matbaasında basılmaya başlanmıştır.

Varlık Gazetesi’ nin Teşekkülü Esnasında Türk Basınının Durumu

Topyekûn büyük bir varlık ve yokluk savaşı veren Türk Milleti’ nin o dönem tarihini objektif olarak bilmenin güvenilir bir yolu da onu taban endeksli olarak yansıtan haber kaynaklarından istifade etmek suretiyle araştırmaktır.

Kabul edilecektir ki tarihî olguları değiştirip dönüştürmeden, farklı renk ve desenlere bürünmeden incelemenin ve buradan hareketle çıkarımlarda bulunarak birtakım analizler yapmanın en güvenilir metotlarından biri; yerel, doğru haber kaynaklarıdır. Bu noktada basın tarihi ve doğru basının insan ve hadiseler üzerindeki yeri ve önemi daha da belirginleşmektedir.

İzmir’ in Yunanlılar tarafından işgali tüm Anadolu’da bir infial meydana getirmiştir. Bir kırılma noktası teşkil edebilecek bu olay şüphesiz Millî Mücadele basınında da geniş akislere sebep olmuştur. Doğru Yol’dan, Öğüt’e; Yeni Adana’dan Varlık’a kadar birçok gazete ateşin başlıklarla İzmir’in işgâlini protesto ve tel’in ederken herbiri ayrı bir enstrüman gibi aynı notalarla bir koro teşkil ederek Anadolu’ nun sesini müştereken tüm cihana ilan etmişlerdir.

Yurdun çeşitli yerlerinde yayınlanan Varlık, Babalık, Açıksöz, Albayrak, İkdam, Tercüman vs. gibi bu gazeteler; basım ve dağıtım zorlukları²³, sarf malzeme teminindeki güçlükler ve parasal problemler gibi negatif durumlara karşın Millî Mücadele’ nin en güçlü muharrik kuvveti olmuşlardır.

Şüphesiz Türk Basını Millî Mücadele’de milleti ayakta ve dik tutan faktörlerin başında gelmektedir. Dönemsel konjonktür içerisinde basın fevkalâde gelişim kaydetmiştir. Öyle ki basın yoluyla bir yandan yerel kamuoyu meydana getirilirken bir diğer taraftan da millî kamuoyu oluşturulmuştur²⁴.

²² Karabekir, *Çocuk Davamız*, s. 72.

²³ Hülya Baykal, “Millî Mücadele’ de Basın”, *Atatürk Araştırma Dergisi*, C. IV, S. 11, Ankara 1988, s. 478.

²⁴ Bünyamin Ayhan, “Olağanüstü Durumlarda Toplumsal Dayanışma ve Bütünleşmeye Basının Katkısı: Milli Mücadele Dönemi Türk Basını”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 19, Konya 2008, s. 78.

7 Mart 1920 tarihinde Ankara’da ihdas edilen Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi Millî Mücadele basının Ankara’ daki merkezini meydana getirmiştir²⁵. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti ihdas edildikten bir müddet sonra Anadolu Ajansı 6 Nisan 1920 tarihinde kurulurken hükûmet ile millet arasında köprü vazifesi görecek mühim bir dinamik de harekete geçmiştir²⁶.

Varlık Gazetesi ile beraber Millî Mücadeleye taraftarlığı yapan Anadolu’nun değişik yerlerinde neşredilen gazeteler yayınladıkları ve dağıtıldıkları coğrafyalarda millî birliği sağlamış, birbirine uzak millî teşekküllerin arasında haberleşmeyi temin etmiş ve hepsinden önemlisi mevcudiyetleri ile millî ruhu hep diri tutmuşlardır.

Varlık Gazetesi’ nin Kuruluş Safahatı

Kâzım Karabekir, Şark’da cereyan eden hadiselerden milleti bilgilendirmek, birliklerinin ve halkın Garp Cephesi ile olan maddî ve manevî merbutiyetini temin etmek, “*Envercilik Cereyanı*” da denilen Enver Paşa taraftarlarının verebileceği zararları izale etmek ve değişen sosyal ve siyasî gelişmeler hakkında yayın yapmak için Sarıkamış’taki karargâhında bir gazete çıkarmanın gerekliliğine inanmaktaydı²⁷. Bu inanış, daha ötesinde planlama ve hazırlık o kadar hızlı gerçekleşmiştir ki karargâhın Sarıkamış’a nakledilmesinin üzerinden daha bir ay bile geçmeden Kâzım Karabekir neredeyse gazeteyi çıkartacak alt yapıyı hazır hale getirmiştir. Nitekim günlüklerinde belirtildiği kadarıyla 16 Mayıs 1921 tarihinde gazete meselesini Feyzullah Sacid ve Cevat Beylere açmış, onların da bu konudaki fikrî ve amelî olarak hazır bulunuşluluklarını temin etmiştir²⁸.

Erzurum’da Albayrak Gazetesi’nin yayın hayatının son bulmasını müteakiben, Kâzım Karabekir’in yeni bir gazete çıkarmak noktasındaki düşüncelerindeki ısrarcı tutumu, Ankara’daki havayı da hazır hale getirmişse de Ankara’ nın bu konudaki muvafakatı Hakimiyet-i Milliye adı ile Erzurum ve Diyarbakır merkezli olarak iki gazete çıkarılması yönünde olmuştur. Bu hususu Mustafa Kemal Paşa 8 Nisan 1921 tarihinde çektiği bir telgrafla

²⁵ İzzet Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*, Ankara 1989, s.7.

²⁶ Nurhan Aydın (Editör), “Millî Mücadelede Sarıkamış’ta Varlık Gazetesi”, *Bütün Yönleri İle Sarıkamış Sempozyumu*, İstanbul 2006, s. 182.

²⁷ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, C. 4, s. 1998.

²⁸ Karabekir, *Günlükler*, s. 742.

Kâzım Karabekir' e iletirken ayrıca gerekli olan matbaa ile ekipmanlarının nereden ve ne şekilde temin edileceğinin de bildirilmesine istemiştir²⁹.

Kâzım Karabekir, buna mukabil olarak Mustafa Kemal Paşa'ya, üç gün sonra çektiği cevabî telgrafta, şark havalisinde Millî Mücadele davası fikri etrafında güvenilebilecek bir gazetenin boşluğunun hissedilmesi sebebi ile Şark Cephesi Kumandanlığı himayesinde çıkarılacak bir gazetenin ihtiyacatından olan hurufatın sipariş edildiğini belirtmiştir. Bu telgrafta Karabekir, Hakimiyet-i Milliye adındaki yeni bir gazetenin çıkarılması fikrine muhalif şerh düşerken, ellerinde matbaa makinesinin mevcudiyetine rağmen neşriyat yapabilmek için kâğıt gereksinimleri olduğunu, uygun puntoda ve yeterli sayıda harflere ihtiyaç duyduklarını da kaydetmiştir. Ayrıca zikredilen ihtiyacatın Ankara tarafından İstanbul' dan sipariş edilerek Trabzon' a gönderilebilmesi durumunda, söz konusu malzemeyi kendi araçları ile Sarıkamış' a getirebileceğini de ifade etmiştir³⁰.

Kâzım Karabekir' in 11 Nisan'da göndermiş olduğu ve mealine yukarıda işaret edilen telgraf, görüşleri alınmak üzere 24 Nisan' da Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'ne sevk edilerek görüş istenmiştir. Mezkûr müdüriyetin bu telgrafa dört gün sonra verdiği cevap ise şöyledir:

“TBMM Hükümeti Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi

28.4.1337(1921)

1. *Gazetenin Şark Cebhesi Karargâhının bulunduğu mahalde neşri hakkındaki teklif fikrimce muvafık değildir. Gazete ancak kalabalık şehirlerde merkezlerde teessüs edilebilir. Cebhe karargâhının bugün bulunduğu Sarıkamış kazası esaslı bir gazetenin tutunmasına kafi değildir. Bundan başka cebhe karargâhı yarın değişebilir. Gazete karargâhın bulunduğu mahal ile ve karargah şubeleriyle mukayed olursa karargâhın tebdiliyle beraber onun mahall-i intişarını tebdil etmesi icab eder. Bu ise muvafık değildir. Binaenaleyh gazete yine karargâhtan muavenet görmek üzere nefis-i (Erzurum)'da çıkmalıdır.*

2. *Şark cebhesi kumandanlığı tab' makinesinin mevcud olduğunu söylüyor. Şu halde hurûfat ve kağıt tedariki için gazeteye sermaye olarak bin lira verilmelidir. Gazete bu suretle intişara başladıktan sonra (bütçesinde kağıt parası bulunmadığı takdirde) Matbuat ve İstihbarat Müdüriye-i Umumiyesi tedsisi muavenetlerle onu yürütmeğe çalışır.*

²⁹ Ali Servet Öncü, *Varlık Gazetesi (21 Ağustos 1921-31 Aralık 1923, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, A.İ.İ.T.E, Erzurum 2000, s. 12.*

³⁰ Öncü, *a.g.e.*, s. 12.

3. *Bin liranın suret-i tedariki Reis Paşa Hazretleriyle görüşülmüştür.*

İşbu evrak iadeten Hayati Beyefendiye takdim, 28 Nisan 37.

Şimdilik Hıfzı Hüseyin Ragıp Evrak Evraka, 10.3.37”³¹.

Görüldüğü gibi Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti, birtakım çekincelerle Sarıkamış’ ta bir gazete yayınlamanın mahzurlarına değinmekte ve meseleyi de büsbütün kestirip atmayarak Erzurum’ u alternatif bir çözüm önerisi olarak sunmaktadır. Ancak Kâzım Karabekir, teklifinde ısrarcı olarak bu hususta birkaç telgraf daha çekmiş, gerek isim hususunda ve gerekse yer seçimi hakkındaki görüşlerini muhkem delillerle ispat yoluna gitmiştir. Aşağıdaki 18 Nisan tarihli telgrafta bu ikna ve ispat gayretleri açıkça görülmektedir.

“Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine

18.4.1337 Şifreye Zeylidir.

Madde 1. 8/4/1337 tarihli ve 2/27 numrolu işar’ı devletlerinin cevabından arz edildiği vechile Şark muntikasında dahi aynen Hakimiyet-i Milliye’nin Cephe Erkân-ı Harbiyesi’nin idaresi altında çıkarılmasını muhitimizdeki efkârdan topladığım intibaat ile bilahare mahzurlu buldum. Hakimiyet-i Milliye aynen burada çıkarılırsa hükümet parasıyla neşr edilen bir hükümet gazetesi telakki olunacak, şeklen cebhe idaresinde bulunursa resmi bir mahiyette tutulacaktır. Şark muntikasının hal-i hazırda vaziyet ve ihtiyacı siyasetten ziyade harse kuvvet vermek pek karanlık kitlenin düşünce ve duygularını yükseltmeğe çalışarak halkın bilhassa Bolşevik propagandalarına karşı mukavemet ve birlik esbabını kuvvetlendirmek olduğundan karargahın nezareti altında bulunmak üzere Şair Feyzullah Sacid Efendi’nin imtiyazında ve ismi büyük yazı ile “Varlık”, küçük yazı ile “Ancak Birlikle Yaşar” olan bir gazetenin intişarını muvafık görüyorum.

Madde 2. Gazete Sarıkamış’ ta ve karargah matbaasında ve şimdilik cebhenin masrafı ve muaveneti ile haftada bir çıkarılacaktır. İstanbul’dan kafi miktarda 16 puntoluk haruf geldiyse de 12 ve 14 puntoluk haruflara da şiddetle ihtiyacım vardır. Kağıdımız azdır. İstanbul veya diğer münasib mevakiden harf ve kağıd ihtiyacının temin ve mümkün ise mücerreb birkaç muharririn muntikamızdan izamı ve 11/4/337 tarihli ma’ruzatımın nazar-ı itibara alınması hususlarında muavenet-i devletlerinin bîdirîğ buyrulması.

Madde 3. Muvafakat ve iş’ ar-ı devletlerini müteakip gazetenin çıkarılmasına başlanacağı ma’ ruzdur.

³¹ Öncü, a.g.e., s. 13.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir”³².

Tüm bu yazışmalarda dikkat edileceği üzere Varlık Gazetesi’ nin intişarı hakkında Ankara ile Şark Cephesi Kumandanlığı arasında birtakım görüş ayrılıkları var ise de bu hususta iki tarafın da müşterek noktası; kısıtlı maddî imkânların, ekipman yetersizliklerinin ve nitelikli kadrodan mahrumiyet gibi dezavantajlı durumların -âdetâ bir varlık mücadelesi verircesine- hedeflenen şeyler için bir engel ya da bahane teşkil etmemesidir. Şüphesiz Varlık Gazetesi’ nin birincil misyonu da budur. Bu cümleden olarak Varlık Gazetesi’ nin Kâzım Karabekir’ in “*Türk Yılmaz*”³³ marşında dillendirdiği niteliklerin mücessem bir timsali olduğu söylenebilir.

Netice itibariyle Ankara hükûmeti, Erzurum’da Hakimiyet-i Milliye isminde bir gazete çıkarmada ısrarcı olmasına rağmen Kâzım Karabekir, Sarıkamış’ta bir gazete çıkarmak için faaliyetlere başlamıştır. Millî Şûra hükûmeti erkânından Gümrü’ lü Yusufzâde Yusuf Efendi’ yi Sarıkamış’a davet ederek onu Varlık Gazetesi’ nin sorumlu müdürü ve imtiyaz sahibi olarak vazifelendirmiştir³⁴.

Kâzım Karabekir, Sarıkamış’ta kolordu karargâhında basılacak olan gazete ismi için müsabaka açmış ve en uygun ad olarak yine kendinin bulduğu “*Varlık*” ismini gazeteye vermiş, hemen altına da “*Birlikle Yaşar*” vecizesini ekletmiştir. Gazetenin başyazarlığına ise şair Feyzullah Sacid Efendi getirilmiş ve Varlık Gazetesi Sarıkamış 15. Kolordu matbaasında 25 Ağustos 1921’den itibaren yayınlanmaya başlanmıştır. Kâzım Karabekir “*Çocuk Davamız*” adlı eserinde bu hususu şöyle dile getirir: “*Elimize matbaa da geçmişti. Fazla harf de getirttim. İsmi müsabakaya koydurdum. (Varlık) ve altında (Birlikle Yaşar) vecizesi benimdi. Bu birinciliği kazandı. Bu adla 25 Ağustos 1337(1921) den itibaren gündelik bir gazete çıkarmaya başladık. Doğu havadisleri ve memleket davası ve tarihi makalelerle ihtiyacımızı karşılıyordu. Vaktiyle Azerbaycan’a gitmiş, şimdi memleketimize dönmek zarureti duyan bazı kelimeler ve idareciler de artık bulabilmişim*”³⁵.

25 Ağustos 1921 Perşembe günü ilk sayısı çıkarılan Varlık Gazetesi, yayınlandığı ilk oniki ayda (25 Ağustos 1921-25 Ağustos 1922) 74’ üncü sayıya ulaşmıştır. 9 Ocak 1922 tarihli 18’ inci sayısına kadar Perşembe günleri çıkan gazete bu tarihten itibaren Pazartesi günleri de yayınlanmaya başlamıştır. Bununla beraber istisnaî olarak Çarşamba ve Cuma günleri de bazı baskılarının yapıldığı görülmektedir. Gazete yöneticileri belli bir düzen kuruncaya kadar

³² Öncü, *a.g.e.*, s.16.

³³ Kâzım Karabekir, *Memleketin Evlatlarına Şarkılı İbret*, haz. Armağan Elçi, İstanbul 1925, s. 16.

³⁴ Aydın, *Sarıkamış’ta Varlık Gazetesi*, s. 187.

³⁵ Karabekir, *Çocuk Davamız*, s. 80.

gazeteyi muhtelif aralıklarla neşretmişlerdir. Öyle ki; gazete 2' nci sayıdan sonra haftada bir kez yayınlanırken müteakip dönemlerde 3, 4, 5, 8 ve 10 günlük fasılalarla da çıkarılmıştır. Örneğin; 2' nci sayı iki hafta sonra çıkarılırken, 7' nci sayı 8 gün sonra, 8' inci sayı ise 13 gün sonra yayınlanmıştır.

Varlık Gazetesi, Sarıkamış'ta o günkü ismi ile “*Varlık Evi*” olarak adlandırılan binada basılmıştır. Çıkarıldığı dönemde Millî Mücadelenin yayın organı olarak vazife yapan bu gazete o gün için çok büyük bir kitle ve coğrafya'ya hem de abone usûlü ile hizmet vermiştir. Dağıtım alanı ise Trabzon ve Erzurum başta olmak üzere 15' inci Kolordu' nun sorumluluk alanı içindeki vilâyetlerdir.

Varlık Gazetesi' nin Yayın Hayatının Sonu

Varlık Gazetesi'nin Sarıkamış' ta ne zaman yayın hayatına son verdiğine dair çeşitli görüşler bulunmakla birlikte Varlık Gazetesi' nin elimizdeki son sayısı Beyazıt Devlet Kütüphanesi' nde bulunan 15 Ağustos 1927 tarihli ve 581 sayılı nüshadır. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Kütüphanesi' nde 1921-1928 yılları arasında olan 1-287, 305-663. sayılarının bulunduğu belirtiliyorsa da söz konusu kütüphanede Varlık Gazetesi nüshalarına rastlanılamamıştır³⁶.

Eldeki nüshalar, yapılan araştırmalar ve diğer araştırmacılardan elde edilen bilgiler değerlendirildiğinde net olan hususlar şunlardır: Varlık Gazetesi' nin elimizde bulunan en son sayısı 15 Ağustos 1927 tarihli 581' inci ayıdır. Ancak Varlık Gazetesi' nin 1928 yılına kadar Sarıkamış'ta yayın hayatına devam ettiği ve 8 yıl fasılasız çıktığı düşünülürse 663' üncü sayıya kadar ulaştığı görüşü kuvvet kazanmaktadır. O halde Varlık Gazetesi muhtemelen 28 Mayıs 1928 tarihinde 663' üncü sayısına ulaşmış ve bu sayı ile de yayın hayatına nihayet vermiştir. 1 Kasım 1928 tarihinde Harf İnkılâbı yapıldığından bu tarihten sonra eski harflerin kullanılamayacağı gerçeği ve Sarıkamış' taki kolordu karargâhının bu tarihlerde Erzurum'a nakledilerek Varlık Gazetesi' nin matbaa ve ekipmanlarının da Erzurum' a gönderilmiş³⁷ olması, bu görüşü destekler mahiyettedir. Varlık Gazetesi az bir zaman sonra kısa süreliğine de olsa Erzurum' da yeniden hayat bulmuştur.

Varlık Gazetesi' nin Şablonu

³⁶ Kütüphane yetkililerinden bir görevli bu gazetelerin geçmiş yıllarda Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Kütüphanesi' nde olduğunu doğrulamakla beraber daha sonraki yıllarda taşınma esnasında kaybolmuş olabileceğini ifade etmiştir.

³⁷ Nebahat Arslan, Süleyman Tekir, *Kars Basın Tarihi 1921-1980*, (Erzurum), Kars 2013, s. 89.

İstanbul' da Vakit Gazetesine: Mübâdele

Sayı:

144

Yıl:2

Telgraf Adresi- Sarıkamış "Varlık"

İdârehâne- Sarıkamış' ta "Varlık"

Seneliği: 500
Altı aylığı: 250 kuruş Abone
Şartları
Adres değiştirmek 20
kuruştur.

VARLIK
Birlikle
Yaşar

20 Nisan 1922
Pazartesi
14 Ramazan 241

Haftada iki defa çıkar.
yazılara sahifelerimiz açıktır.

Yolumuza uygun

Milletin kurtulmasını dileyen herkes düşüncesini yazabilir.
geri verilmez.

Basılmayan yazılar

Milletin uyanmasına çalışır. Şimdilik haftada iki defa çıkar. Siyasî, içtimaî, ilmî, edebî gazetedir. Günü geçen nüshalar 20 kuruştur.

--	--	--	--

Varlık Gazetesi'nin Haber Kaynakları

Haber'e kaynaklık eden ham bilgiyi tespit etme, tespit edilen bu bilgiyi analiz ve sentez süzgecinden geçirip giriş ve sonuç bütünlüğü içerisinde yorumlayarak okuyucuya sunma gazetecilik mesleğinin temel ilkelerindendir. Değişik vasıtalar aracılığıyla haber hüviyeti taşıyan bilgiye ulaşmak da, söz konusu meslek temsilcilerinin icra ettiği çok önemli görevlerdendir.

Haber almanın sistematik hale dönüştüğü günümüzde basın ağına çok farklı kanallardan bilgi akışı olmaktadır. Varlık Gazetesi de yayınlandığı dönemde değişik kaynaklardan istifade ile okuyucusuna bilgi taşımıştır. Erzurum, Trabzon, Sivas gibi büyük illere muhabir göndermekten, telsizle dış ülkelerden bilgi almaya; yurt içi ve yurt dışı gazetelerinden haber derlemekten, ajanslar vasıtasıyla gelişmeleri takip etmeye varıncaya kadar çok etkin bir şekilde hem de imkânların kısıtlı olduğu bir zamanda Varlık Gazetesi üzerine aldığı misyonu yerine getirmeye çalışmıştır. Varlık Gazetesi'nin kendi muhabirleri ve istihbarat elemalarının bizzat elde ettiği bilgilerin dışındaki haber kaynakları şunlardır:

a. Yerli Gazeteler

Tan Gazetesi (İstanbul), Anadolu' da Yeni Gün Gazetesi (Ankara), İkdam Gazetesi (İstanbul), Tevhid-i Efkâr (İstanbul), Hakimiyet-i Milliye (Ankara), Akşam Gazetesi (İstanbul), Vakit Gazetesi (İstanbul).

b. Yabancı Gazeteler

The Times (İngiltere), Daily Mail (İngiltere), Pravda (SSCB), The Daily Telegraph (İngiltere), Le Petit Parisien (Fransa), The Morning Post (İngiltere), El Debate (İspanya).

c. Telsiz Haberleri

Moskova Telsizi, Bakü Telsizi, Berlin Telsizi, İtalyan Telsizi, Tiflis Telsizi.

d. Ajans Haberleri

Kahire Ajansı, Reuters Ajansı, Berlin Ajansı, Peşte Ajansı, İtalyan Ajansı, Anadolu Ajansı.

Anadolu ajansı'nın yurtiçindeki irtibat büroları ile yurtdışı haberlerinin takip edildiği Antalya' da bulunan İtalyan Temsilciliği³⁸ vasıtasıyla günün çeşitli saatlerinde yayınlanan bültenler telgrafla hemen çeşitli merkezlere gönderiliyordu. Varlık Gazetesi haberlerinin bir

³⁸ Yücel Özkaya, *Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın I*, 2001, s. 76.

kısmı bu kaynaklardan alınan haberlerdendir. Ayrıca; Millî Mücadele yanlısı diğer gazetelerle mübâdele usulü³⁹ veya posta yolu ile haber ve gazete paylaşımı yapılarak da okuyuculara bilgi aktarılmıştır.

Varlık Gazetesi' ndeki Haber Çeşitleri

Varlık Gazetesi' nde çıkan haber çeşitlerini genel olarak şu başlıklar halinde toplamak mümkündür:

Yurtiçi Haberleri, Millî Mücadele Haberleri, Ermeni Meselesi, Resmi Tebliğ, İlan, Kanun, Taziye, Eğitim, Ekonomi, Tamim, Edebiyat, Sağlık, Yardımlaşma, Matbuat, Spor, Biyografi, Yerel Haberler, Yurt Dışı Haberleri.

Sonuç

Türk Milleti'nin varolma savaşı olan Türk İstiklâl Mücadelesi, sadece askerî alanla sınırlı bir mücadele olmamıştır. Nitekim bir yandan işgâlcilere karşı muharip olan bir asker, aynı anda bir öğretmen edasıyla elindeki kalemini halkını tenvir istikametinde kullanmaktadır. İktisadî muavenet düsturuyla sefaleti ortadan kaldırma girişimlerinin yanı başında matbuat diliyle düşünce ayrılıklarının önüne geçilmiştir. Zira; tek başına “*Varlık, Birlikle Yaşar*” vecizesi bile bu gerçeği lisan-ı haliyle ifade eder. Bu bağlamda Türk İstiklâl Mücadelesi birçok yönleri ile tarihte eşine az rastlanır bir keyfiyette cereyan etmiştir. Hem vatanlarının dört bir yanı farklı milletlerden müteşekkil düşmanlarla çevrelenmiş bir halde iken topyekûn milletçe seferber olup istiklâl mücadelesi veren hem de bu mücadele esnasında “*Çocuklar Ordusu*” yetiştirip bir de cehalet düşmanı ile mücadele eden bir millet araştırılsa herhalde yine Türk Milleti içerisinden örneği gösterilebilir. İşte Varlık Gazetesi tam olarak kendine bu gayeyi hedef olarak belirlemiştir. Millî Mücadele bütün renk ve desenleri ile bu gazetede resmedilmiş, âdeta Millî Mücadele' nin plan ve programı Varlık Gazetesi ile efradında vücut bulmuştur.

Varlık Gazetesi, Millî Mücadele'nin sosyolojik temellerini anlama adına çok önemli bir referanstır. Nitekim, cephede kavga veren askerle cephe gerisinde bulunan milletin aynı duygu ve düşüncede olması çok önemlidir. Çünkü verilecek mücadelenin milletçe kabulü ancak bununla mümkün olabilir. İşte Varlık Gazetesi hem Millî Mücadele' yi şark'ın en ücra köşelerine kadar duyurarak bu birlikteliğe çok önemli katkılar yapmış hem de orduya maddî ve manevî destekler sağlamıştır. “*İzmir'in Kurtulduğu Gün Sarıkamış' da Nasıl Tes' id Edildi*”⁴⁰,

³⁹ *Varlık*, 30 Nisan 1923, S. 144, s. 1.

⁴⁰ *Varlık*, 18 Eylül 1922, S. 80, s. 1.

“Düşman Dumlupınar’ dan Atıldı”⁴¹, “Taşnak Parmağı”⁴², “İzmir’ de Son Gayretler”⁴³, “Filistin Müslümanlarının Feryadı”⁴⁴, “Zafer Neşvesi ve Gençlik”⁴⁵, “Tuna’dan Selam”⁴⁶, “Hür Öl fakat Esir Yaşama”⁴⁷, “Millet ve Hakimiyet”⁴⁸, “Çuvaldızdan Kral Kostantin’e Açık Mektub”⁴⁹ gibi başlıklı haberlerde bu destek faaliyetlerini görmek mümkündür. Varlık Gazetesi isim ve vecizesinden, matbaada kullanılacak kâğıt ve mürekkebin masrafının temin edilmesine; zararlı fikir akımlarına karşı neşrettiği yazılarla millî kimliğin oluşmasına katkı sağlamaktan, cehalete karşı aktif mücadele etmeye kadar birçok konuda hayatın içinde yer almış ve millet hayatında önemli bir yer edinmiştir.

Bu çalışmada Varlık Gazetesi vasıtasıyla Millî Mücadele konularına alışlageldiği üzere Garp Cephesi ve Batı referanslı kaynaklardan değil de coğrafya olarak farklı ama Millî ruh itibarıyla aynı kaynaktan beslenen şark zaviyesinden bakılmak istenilmiş, inanç birliği açısından doğu ile batının benzer karakterde olduğu Varlık Gazetesi ile gösterilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın hedeflerinden birisi; bir gazetenin sadece haber verme aracı olarak kullanılmaktan başka misyonunun olup olmadığını görmektir. Varlık Gazetesi’nin yalnızca konulara göre sıralanan haber başlıklarına bakıldığında bile bu hedefini yakaladığı söyleyebilir. Bu bağlamda belirtilebilecek bir diğer hedef ise Millî Mücadele’ nin yalnızca bir askerî harekât olmadığını, aksine hayatın bütün sahalarında cereyan eden bir varlık mücadelesi ve gayreti olduğunu yerel bir gazete lisanı ile ispat etmeye çalışmaktır. “İdman”⁵⁰, “7000 Cild Kitâb İhdâsı”⁵¹, “İnkılâb Türkiyesi”⁵², “Yeni Faideli Kurslar”⁵³, “Sivas’ da Gece Dersleri”⁵⁴,

⁴¹ *Varlık*, 31 Ağustos 1922, S. 76, s. 1.

⁴² *Varlık*, 15 Haziran 1922, S. 59, s. 3.

⁴³ *Varlık*, 19 Haziran 1922, S. 60, s. 3.

⁴⁴ *Varlık*, 25 Ağustos 1922, S. 74, s. 4.

⁴⁵ *Varlık*, 5 Ekim 1922, S. 85, s. 3.

⁴⁶ *Varlık*, 6 Kasım 1922, S. 94, s. 4.

⁴⁷ *Varlık*, 13 Şubat 1922, S. 28, s. 1.

⁴⁸ *Varlık*, 19 Ocak 1922, S. 21, s. 1.

⁴⁹ *Varlık*, 15 Eylül 1921, S. 3, s. 1.

⁵⁰ *Varlık*, 1 Mayıs 1922, S. 50, s. 4.

⁵¹ *Varlık*, 1 Mayıs 1922, S. 50, s. 4.

⁵² *Varlık*, 7 Eylül 1922, S. 78, s. 2.

⁵³ *Varlık*, 16 Şubat 1922, S. 29, s. 2.

⁵⁴ *Varlık*, 16 Şubat 1922, S. 29, s. 2.

“Karakurt’ da Maarifperverler”⁵⁵, “Şehadetnâmesiz Ebeler”⁵⁶, “Fudbol”⁵⁷, “Köy Havacesi”⁵⁸, “Ziraat ve Fidanlıklar”⁵⁹, “Avusturya’ da Grev”⁶⁰ vs. gibi haber başlıklarında da görüleceği üzere bu gayenin de gerçekleştiği belirtebilir.

Varlık Gazetesi’ nin başka gazetelerle mübâdele edildiğini gösteren 30 Nisan 1923 tarihli 144. Sayısı. Üstteki etikette “İstanbul’ da: Vakit Gazetesine Mübâdele” yazılmıştır.

⁵⁵ Varlık, 25 Haziran 1922, S. 61, s. 4.

⁵⁶ Varlık, 1 Mayıs 1922, S. 50, s. 4.

⁵⁷ Varlık, 31 Ağustos 1922, S. 76, s. 4.

⁵⁸ Varlık, 31 Ağustos 1922, S. 76, s. 4.

⁵⁹ Varlık, 17 Temmuz 1922, S. 66, s. 3.

⁶⁰ Varlık, 28 Nisan 1922, S. 49, s. 3.

Varlık Gazetesi' nin basıldığı matbaa. Fotoğraf, Erenköydeki Kâzım Karabekir Müzesinden Timsal Karabekir izni ile tarafımızca çekilmiştir. 06/05/2011.

Varlık Gazetesi' nin basıldığı matbaada çalışan çocuklar. Alttaki metinde “*Şark ordusunun yavrularından matbaacılar*” yazmaktadır. Fotoğraf, Timsal Karabekir özel sunumundan kendisinin izni ile alınmıştır. 06/05/2011.

Varlık Gazetesi' nin basıldığı matbaa evi, matbaada çalışan yetim çocuklar ve öğretmenleri önlerinde “*Matbuat milletin ruhudur*” yazılı tablo ile...

KAYNAKLAR

1. ARSLAN, Nebahat, TEKİR, Süleyman, *Kars Basın Tarihi 1921-1980*, Eser Ofset ve Matbaacılık (Erzurum), Kars 2013.
2. AYDIN, Nurhan (Editör), “Milli Mücadelede Sarıkamış'ta Varlık Gazetesi”, *Bütün Yönleri İle Sarıkamış Sempozyumu*, Bakanlar Medya, İstanbul 2006.
3. AYHAN, Bünyamin, “Olağanüstü Durumlarda Toplumsal Dayanışma ve Bütünleşmeye Basının Katkısı: Milli Mücadele Dönemi Türk Basını”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 19, Konya 2008.
4. BAYKAL, Hülya, “Millî Mücadele’ de Basın”, *Atatürk Araştırma Dergisi*, C. IV, S.11, Ankara 1988.
5. ÇAVAŞ, Raşit (Editör), *İnsan ve Asker Kâzım Karabekir*, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2009.
6. GÖKDEMİR, Ahmet Ender, *Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998.
7. KARABEKİR, Kâzım, *Çocuk Davamız 1*, haz. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul 1995.
8. _____, *Günlükler (1906-1948)*, C. 1., haz. Yücel Demirel, YKY Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2009.
9. _____, *İstiklâl Harbimiz*, C.1., haz. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2003.
10. _____, *İstiklâl Harbimiz*, C.4, haz. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2003.
11. _____, *Memleketin Evlatlarına Şarkılı İbret*, haz. Armağan Elçi, 2. Tab, Bahriye Matbaası, İstanbul 1925.
12. KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Kâzım Karabekir*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.
13. _____, *Kars Tarihi*, C. 1, Işıl Matbaası, İstanbul 1953.
14. KÖSTÜKLÜ, Nuri, *Kâzım Karabekir ve Eğitim*, Çizgi Kitabevi, Konya 2001.

15. KÜÇÜK, Cevdet, “Kâzım Karabekir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, 2002.
16. SOLMAZ, Gürsoy, *Yaşayanların Dilinden Erzurum- Sarıkamış- Kars'ta Ermeni Zulmü (1918-1920)*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları No: 15, Birinci Baskı, Van 1995.
17. ÖNCÜ, Ali Servet, *Varlık Gazetesi (21 Ağustos 1921-31 Aralık 1923, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Atatürk Üniversitesi, A.İ.İ.T.E, Erzurum 2000.
18. ÖZKAYA, Yücel, *Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın I*, Yenigün Haber Ajansı ve Yayıncılık A.Ş. 2001.
19. ÖZTOPRAK, İzzet, *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*, TTK Basımevi, Ankara 1989.
20. *Türk İstiklâl Harbi (1919-1921) Doğu Cephesi*, C. III, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1995.
21. ULUDAĞ, Zekeriya, “Kâzım Karabekir' in Eğitimle İlgili Düşüncelerinin Değerlendirilmesi” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 38, C. 13, Konya 1997.
22. *Varlık*, 15 Eylül 1921, S. 3; *Varlık*, 19 Ocak 1922, S. 21; *Varlık*, 13 Şubat 1922, S. 28; *Varlık*, 16 Şubat 1922, S. 29; *Varlık*, 20 Mayıs 1922, S. 38; *Varlık*, 28 Nisan 1922, S. 49; *Varlık*, 1 Mayıs 1922, S. 50; *Varlık*, 15 Haziran 1922, S. 59; *Varlık*, 19 Haziran 1922, S. 60; *Varlık*, 25 Haziran 1922, S. 61; *Varlık*, 17 Temmuz 1922, S. 66; *Varlık*, 25 Ağustos 1922, S. 74; *Varlık*, 31 Ağustos 1922, S. 76; *Varlık*, 7 Eylül 1922, S. 78; *Varlık*, 18 Eylül 1922, S. 80; *Varlık*, 5 Ekim 1922, S. 85; *Varlık*, 6 Kasım 1922, S. 94; *Varlık*, 30 Nisan 1923, S. 144.